

Fizuli Mustafayev
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
mustafayev.fizuli8@gmail.com

Kino dilində saitlərin tələffüzü haqqında bəzi mülahizələr

Açar sözlər: ədəbi dil, kinoaktyor, kinossenari, danışiq dili, tələffüz normaları, dilin xəlqiliyi, ümumxalq dili.

Ключевые слова: литературный язык, киноактёр, киносценарий, разговорный язык, нормы произношения, народность языка, общенародный язык.

Keywords: literary language, the film actor, movie script, spoken language, the articulation norms, national character of language, nationwide language.

Azərbaycan dilinin fonetik sisteminin belə bir xüsusiyyəti vardır ki, sait səslər əsasən adi qaydada tələffüz edilir, lakin bəzi hallarda qapalı saitlər reduksiyaya uğrayır, yəni qısa tələffüz olunur. Kino dilində qapalı saitlərin qısa tələffüzü onların vurğulu hecadan əvvəl gəlməsi, xüsusilə də, sözün ilk hecasında kar samitlər arasına düşməsi ilə əlaqədardır. Bundan başqa ərəb və fars mənşəli sözlərin tələffüz xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq saitlərin bəziləri bir qədər uzadılaraq deyilir.

Saitlərin uzun və yaxud qısa tələffüzünü yazıda bildirmək üçün dilçilikdə qəbul olunmuş fonetik transkripsiyadan, başqa sözlə, xüsusi işarələrdən istifadə edilmişdir. Kino dilində tələffüz qaydasında bütün səslər deyil, yalnız haqqında söhbət gedən səsə transkripsiyası verilir və həmin səs orta mötərizəyə alınır.

1-ci qayda. Ərəb və fars mənşəli sözlərdə i saiti bir qədər uzun tələffüz edilir. Məsələn, nizə - n[i:]zə, didə - d[i:]də, rişə - r[i:]şə, viran - v[i:]ran, icad - [i:]cad, qəsidə - qəs[i:]də, qəbilə - qəb[i:]lə, dəfinə - dəf[i:]nə, zəminə - zəm[i:]nə, nəticə - nət[i:]cə, kəminə - kəm[i:]nə, fəsilə - fəs[i:]lə, rəfiqə - rəf[i:]qə.

İndi isə ayrı-ayrı kinofilmlərdən gətirilmiş misallara müraciət edək.

“Kimsən, nəçisən, dərviş? *Nizə - n(i)zə* kimə məxsusdur?”

(“Od arasında vahə” kino-roman. Ssenari müəllifi Ə.Muğanlı. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

“Mən ki dərvişəm, *fəqirəm – fəq(i)rəm*, padişahi-aləməm, *Ruhi – r(u)hi*-birəngəm, əgərçi rəngə girsəm adəməm.”

(Yenə orada)

“Səni casusluqda təqsirləndirirlər, dərviş, Rəng-rəng deyirsən, de görüm hansı rəngin *pərəstişkarısan – pərəstişk(a)rısan?* Ağın? Yaşılın? Ya...”

(Yenə orada)

“Bəs niyə o taya qaçırsan? *Viran – vir(a)n* qalan tayı deyirəm”

(Yenə orada)

“Kərimin başında bir qəza var... Nə dayanmışınız? *Nəticə – nət(i)cə* göz qabağındadır, görmürsünüz? Bir şey etmək lazımdır.”

(“Girov” tammetrajlı bədii film. Ssenari müəllifləri Eldar Quliyev, Natiq Rəsulzadə. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 2003)

“- Xəbər varmı? Deyirlər Kərim itib.

- Hansı Kərimi deyirsən? Çəpgözü? *Qəsiddə – qəs(i)də* oxuyanı?”

(Yenə orada)

2-ci qayda. “bi” önşəkilçili sözlərdə şəkilçinin i saiti bir qədər uzun tələffüz edilir. Məsələn, *biqərar – b[i:]qərar*, *biqərəz – b[i:]qərəz*, *bidərd – b[i:]kef*, *bigünah – b[i:]günah*, *biməna – b[i:]məna*, *bimərhəmət – b[i:]mərhəmət*, *bisavad – b[i:]savad*, *bisəbəb – b[i:]səbəb*, *bisəmər – b[i:]səmər*, *bitərəf – b[i:]tərəf*, *bixəbər – b[i:]xəbər*, *biçarə – b[i:]çarə*, *bihudə – b[i:]hudə*, *bişərəf – b[i:]şərəf*.

“Zindanda mənimlə bir igid yatır, özü də *biqərar – b(i)qərar*. Ondan soruşun. İnanın ona. Mən şəhadət verirəm ki, hürriyyət yolunda o, neçə ölümdən çıxıb. *Biqərəz – b(i)qərəz* dediklərim bir həqiqətdir.”

(“Od arasında vahə” kino-roman. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

“O *bikef – b(i)kef* adam da sənə şəhadət verir, hə?

ÇK əməkdaşı güldü:

- Pis fikirləşməyibsiz. Aparın o *bigünah – b(i)günah* insanı.”

(Yenə orada)

“Ay *bimərhəmət – b(i)mərhəmət*, burada neynirsən? Muğan harda, Gəncəbasar harda. Bunların hamısı *bisavad – b(i)savad* olmaqdan əmələ gəlir.”

(Yenə orada)

“*Bisəbəb – b(i)səbəb* olduğu üçün Sonanın əri dabbaq Kərim tezdən at arabasına minib evdən çıxıb, gündüz isə at evə onsuz qayıdıb.”

(“Girov” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 2003)

“Sən nə danışırısan, Sonanı tanımırısan? Düşündən itələyib həyətdən çıxarar... Sənə deyirəm, bu saat o heç kəsi görmək istəmir. Hamı da bu məsələdə *bitərəfdir – b(i)tərəfdir.*”

(Yenə orada)

“*Biçarə – b(i)çarə* Sona evdə uşaqları ilə təkdir. O, adəti üzrə ev işləri ilə məşğul olmaq istəyir. Bəzi *bişərəf – b(i)şərəf* adamlar Sonadan qiybət edirlər. Süpürgəni əlinə götürür, lakin dərhal onu küncə ataraq evdən çıxır.”

(Yenə orada)

3-cü qayda. Söz tərkibində *i* saiti ilə yanaşı *ə* saiti gələrsə, bu iki saitin arasına *y* samiti əlavə olunaraq tələffüz olunur. Məsələn, *şəriət – şər[iyə]t*, *vəqiə – vəq[iyə]*, *müdafiə – müdafi[iyə]*, *faciə – faci[iyə]*, *təbiət – təb[iyə]t*.

“*Şəriət – şər(iyə)t* qanunlarına görə *ər* arvadın sahibidir. Sürəyya bunu başa düşməlidir.”

(“Sağınçı” tammetrajlı bədii televiziya filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1978)

“Bu, elə hər il belədi də. Yaz ki gəldi, havalanır yazıq. Hisslərini *müdafiə – müdafi(iyə)* edə bilmir. Seyfəddinin eşqi beyninin lap yaralı yerinə vurur.”

(Yenə orada)

“İndiyə Seyfəddin qalmaz. Yəqin evlənilib oralarda. Ya da *təbiət – təb(iyə)t* qoynunda dincəlir.”

(Yenə orada)

4-cü qayda. Bəzi alınma sözlərdə *e* saiti bir qədər uzun tələffüz edilir. Məsələn, *ezam – [e:]zam*, *elan – [e:]lan*, *etimad – [e:]timad*, *etina – [e:]tina*, *etiraz – [e:]tiraz*, *istefa – ist[e:]fa*, *memar – m[e:]mar*, *merac – m[e:]rac*, *etibar – [e:]tibar*.

“Əsgər döyüşdə olar, künc-bucaqda daldalanmaz!

- Özü də komandır idim. Onbaşı. Başqa bir orduya *ezam – (e)zam* olunmuşdum...”

(“Od arasında vahə” kino-roman. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

“Yalan deyirsən. Revkomda işləyə bilməzdin. *Elan – (e)lan* vermişik, lənkəran və Muğan firqə özəklərinin heç birinin siyahısında adın yoxdur.”

(Yenə orada)

“*Etimad – (e)timad* göstəriblər. Elə buna görə də revkomda işləyə bilməzdin.”

(Yenə orada)

“Gedib *etiraz* – (*e*)*tiraz* edib məsələni Sonaya bildirmək lazımdır. *İstefa* – *ist(e)fa* xəbərini eşidib ermənilər Kərimi tutublar.”

(“Girov” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 2003)

“Mənim istintaqıma nahaq şübhə edirsiniz, yoldaş komissar. Özünü *memar* – *m(e)mar* kimi aparır, ona *etibar* – (*e*)*tibar* etmək olmaz. Muğanda həlak olmuş yoldaşlarımızın qanı belə xainlərin boynundadır...”

(“Od arasında vahə” kino-roman. Ssenari müəllifi Əhmədağa Muğanlı. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

5-ci qayda. Bəzi alınma sözlərdə ə saiti bir qədər uzun tələffüz edilir. Məsələn, mədə - m[ə:]də, mədən - m[ə:]dən, lənət - l[ə:]nət, məzun - m[ə:]zun, məruz - m[ə:]ruz, məyus - m[ə:]yus, məlum - m[ə:]lum, məmur - m[ə:]mur, mənəvi - m[ə:]nəvi, mərəkə - m[ə:]rəkə, məruzə - m[ə:]ruzə, təqib - t[ə:]qib, təzim - t[ə:]zim, təkid - t[ə:]kid, təlim - t[ə:]lim, təmin - t[ə:]min, təmir - t[ə:]mir, tərif - t[ə:]rif, təsir - t[ə:]sir, təsis - t[ə:]sis, tətil - t[ə:]til, təcili - t[ə:]cili.

“Hə evlənib. Evləndiyinə də *məyus* – *m(ə)yus* olub. Muxtarın oğlu Mamed də orada olur, Seyfəddinin olduğu yerdə. Onun *mənəvi* – *m(ə)nəvi* haqqı yoxdur ki, bazarda alver eləsin. Buna görə hamı ona *lənət* – *l(ə)nət* edir.”

(“Sağınçı” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

“Gedəndə *təqib* – *t(ə)qib* edib anasına deyib ki, Seyfəddin *təcili* – *t(ə)cili* evlənib, özü də tutduğu əmələndən *məyus* – *m(ə)yus* olub. İndi də *təlim* – *t(ə)lim* keçib taksi şoferi işləyir.

- İndi bu qız *məkərə* – *m(ə)kərə* qoparıb nə ağılın vurub Urusetə gedir?”

(Yenə orada)

“Bəs Seyfəddini nə *tərif* – *t(ə)rif* edirsən. *Təcili* – *t(ə)cili* olaraq ona *təsir* – *t(ə)sir* etmək lazımdır. *Təqib* – *t(ə)qib* edərək Mamedə tapmaq lazımdır. *Məmur* – *m(ə)mur* vasitəsilə Seyfəddinin qaldığı evi müəyyənləşdirilsin.”

(Yenə orada)

6-cı qayda. Ə saiti söz tərkibində qoşa gələrsə, bir uzun ə kimi tələffüz edilir. Məsələn, mənfəət – mən[fə:]t, mətbəə - mətb[ə:], əmtəə - əmt[ə:], təaccüb - t[ə:]cüb, mütəəssir - müt[ə:]ssir, əlbəəl - əlb[ə:], təəssüf - t[ə:]ssüf, məəttəl - m[ə:]ttəl.

“*Təəccüb* – *t(ə)ccüb* doğurur ki, ermənilər Kərimi necə tutublar. Hamı *məəttəl* – *m(ə)ttəl* qalıb.

- O, girovdur, *əlbəəl - əlb(ə)l* qaytarmaq lazımdır.

- Nə zaman *mətbəə - mətb(ə)* işlədərsən, *mənfiət - mənfi(ə)t* də qazanarsan...

Mən isə Seyfəddin, bax, ordenimi burdan asmışam.”

(“Sağınçı” tammətrajlı bədii film. “Azərbaycanfim” kinostudiyası, 1978)

7-ci qayda. Söz tərkibində ə saiti ilə yanaşı i saiti gələrsə bu iki sait arasına y samiti əlavə olunaraq tələffüz edilir. Məsələn, rəis - r[əyi]s, səid - s[əyi]d, zəif - z[əyi]f, məişət - m[əyi]şət.

“Mən xain deyiləm, *rəis - r(əyi)s*.

- Deyiləm... deyiləm... Xainsən, ona görə də zəif – z(əyi)f adamsan.

- Onun heç *məişət - m(əyi)şət* hərəkətləri də xoşuma gəlmir. İş hazırla, ver tribunala.”

(“Od arasında vahə” kino-roman. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

8-ci qayda. Ərəb və fars mənşəli sözlərdə a siti bir qədər uzun tələffüz edilir. Məsələn, ikihecalı sözlərin əvvəlində: abid - [a:]bid, aqıl - [a:]qil, adəm - [a:]dəm, adət - [a:]dət, adi - [a:]di, ayə - [a:]yə, aləm - [a:]ləm, alət - [a:]lət, ali - [a:]li, atəş - [a:]təş, afət - [a:]fət, aciz - [a:]ciz, axır - [a:]xır, aşiq - [a:]şiq, ahəng - [a:]həng, alim - [a:]lim, amir - [a:]mir, amin - [a:]min.

“Onu xilas etmək lazımdır! *Adət - (a)dət* belədir!

... Aranızda kişi yoxdur? *Adi - (a)di* halda əlinizdə tütəng var. *Ayə - (a)yə*, bu tütənglər nə üçündür? *Atəş - (a)təş* açmaq üçün deyildirmi? *Aciz - (a)ciz* adamlarsınız. *Aləm - (a)ləm* bilir ki, əlində silah gəzdirən ürəkli olar.

... *Axır - (a)xır* ki, işlər *ahəngində - (a)həngində* gedir. İndi ki belə oldu, onu mən özüm qurtararam. *Amin - (a)min* deyin!

... Axmaqlıq eləmə! Onların əlində kifayət qədər sursat, *alət - (a)lət* var. Bir də ki, bəlkə də onlar Kərimi heç kənddə saxlamırlar.”

(“Girov” tammətrajlı bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 2003)

İkihecalı sözlərin ortasında: baqi - b[a:]qi, badə - b[a:]də, bazu - b[a:]zu, bakir - b[a:]kir, banu - b[a:]nu, bariz - b[a:]riz, vaqe - v[a:]qe, vadi- v[a:]di, vazeh - v[a:]zeh, valeh - v[a:]leh, vali - v[a:]li, varis - v[a:]ris, vasil - v[a:]sil, vahə - v[a:]hə, qayə - q[a:]yə, qamət - q[a:]mət, qanun - q[a:]nun, qane - q[a:]ne, dayə - d[a:]yə, dava - d[a:]va, dahi - d[a:]hi, jalə - j[a:]lə, yavər - y[a:]vər, lalə - l[a:]lə, mavi - m[a:]vi, maye - m[a:]ye, nalə - n[a:]lə, nanə - n[a:]nə, razı - r[a:]zı, saqi - s[a:]qi, sadə - s[a:]də, tabe - t[a:]be, fani - f[a:]ni, xali - x[a:]li, halə - h[a:]lə.

“Bulağın gözü kimi içindən qaynayırsan, bircə *badə - b(a)də* qalib ki, vurub içəsən, sonra da hərəkətinə *valeh - v(a)leh* olasan.

... Sürəyya demək istəyirdi ki, tək *varis - v(a)ris* mənəm. Və *qaməti - q(a)məti* döndü.

... Gedirəm də, bu gün gedirəm. Elə bilirsiz gəlməyəcək, *qanun - q(a)nun* buna yol verməyəcək. Adımı dəyişərəm. *Qane - q(a)ne* olmaram, *dava - d(a)va* salaram.”

(“Od arasında vahə” kino-roman, bədii film.”Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

“Dahi - d(a)hi adamlar kimi demişdi ki, əlimə pul salan kimi sənə hər şey göndərəcəyəm. Mən də ki, öz növbəmdə *nalə - n(a)lə* qoparmışdım ki, mənə *sadə - s(a)də* bir nişan üzüyü alarsan.

Fani - f(a)ni dünyada heç bir şeydə gözüm yoxdur. Amma, içərisində *lalə - l(a)lə* olan bir gül dəstəsi də istərdim.”

(“Sağınçı” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfim” kinostudiyası, 1978)

Üçhecalı sözlərin ortasında:əlamət - əl[a:]mət, iqamət - iq[a:]mət, izafət - iz[a:]fət, lətafət - lət[a:]fət, imarət - im[a:]rət, icarə - ic[a:]rə, işarə - iş[a:]rə, kinayə - kin[a:]yə, məlahət - məl[a:]hət, mənafe - mən[a:]fe, nəzakət - nəz[a:]kət, nəzarət - nəz[a:]rət, piyalə - piy[a:]lə, rəqabət - rəq[a:]bət, riyazi - riy[a:]zi, səxavət - səx[a:]vət, tərsanə - tərs[a:]nə, kifayət - kif[a:]yət, qiyamət - qiy[a:]mət, zəmanət - zəm[a:]nət.

“Gedim görüm qızlar neyniyir orda - deyib *işarə - iş(a)rə* etdi Sürəyya.

- Dünən axşamdan inəkləri ona tapşırıbmışam - deyərək *kinayə - kin(a)yə* ilə cavab verdi.

- Sünbül *məlahət - məl(a)hət* baxışlı Xuraman Qəmərə baxacaq. *İmarət - im(a)rət* alıb *icarə - ic(a)rə* oyunu oynayacaqlar.

- Kamalnan Sünbülü Mənzərə tapşırıbmışam. *Lətafət - lət(a)fət* sevgisi yaşayan Məryəm Gəzəyənnən Kəsəyəni sağacaq.”

(“Sağınçı” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfim” kinostudiyası, 1978)

“Mən sənə dedim, insan kamil deyil, *mənafe - mən(a)fe* baxımından deyirəm. *Nəzakət - nəz(a)kət* xətrinə görə axırını belə etdilər.

- Nə var, yenə nə qələt qarışdırıbsan?

- Ona görə deyirlər ey... *Nəzakət - nəz(a)kət* olmayan yerdə *rəqabət - rəq(a)bət* olmaz.

- Bakılı qonağı gizləmək lazımdır.

- Yenə qonaq?!.. *Riyaziyyat – riy(a)ziyyat* elmini dərk etmək insandan böyük *səxavət – səx(a)vət* tələb edir. Bizim bakılı qonağımız da belələrindəndir.”

(“Od arasında vahə” kino-roman, bədii film.”Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

“Dədən, dədəmin çörəyi haqqı, heç kəs *zəmanət – zəm(a)nət* vermir.

- Ə, İvan, *qiyamət – qiy(a)mət* oğlansan, vallah. Neçə dəfə demişəm farağət otur yerində. Qocalığına yazığın gəlmir?”

(Yenə orada)

Dava, axır sözlərinin ilk hecasındakı a hərfi uzun tələffüz edilməzsə, həmin sözlər başqa məna verəcəkdir. Belə ki, d[a:]va – cəng, vuruş, savaş əvəzinə dava, yəni dərman; [a:]xır – son, nəhayət yerinə axır, yəni su axır, çay axır ifadələrindəki hərəkət mənasını bildirəcəkdir.

9-cu qayda. “Na”, “ba” önsəkilçili sözlərdə həmin şəkilçilərin a saiti bir qədər uzun tələffüz edilir. Məsələn, *nabələd – n[a:]bələd*, *naqabil – n[a:]qabil*, *naqafil – n[a:]qafil*, *nadürüst – n[a:]dürüst*, *nalayiq – n[a:]layiq*, *naməlum – n[a:]məlum*, *namərd – n[a:]mərd*, *naməhrəm – n[a:]məhrəm*, *nanəcib – n[a:]nəcib*, *narahat – n[a:]rahat*, *natamam – n[a:]tamam*, *nataraz – n[a:]taraz*, *naşükür – n[a:]şükür*, *naxələf – n[a:]xələf*, *natəmiz – n[a:]təmiz*, *natəvan – n[a:]təvan*, *baxəbər – b[a:]xəbər*, *bahəm – b[a:]həm*, *baməzə – b[a:]məzə*, *basəfa – b[a:]səfa*.

“Bunu götür, - könullülərdən biri Sonaya müraciət edir.

- O *nadürüst – n(a)dürüst* var ha, kəndə çox *nabələd – n(a)bələd* adamdır. Ona görə də Kərimi qaytarmayınca bunu öz evində saxla, onları dəyişərik...

... Mənə öz ərim lazımdır! Mənim Kərimim! Uşaqlarımın atası! *Nadürüst – n(a)dürüst*, *nalayiq – n(a)layiq*, *namərd – n(a)mərd*, *nanəcib – n(a)nəcib*, *naməhrəm – n(a)məhrəm*, *naxələf – n(a)xələf*, *natəmiz – n(a)təmiz* erməni dığası nəyimə lazımdır? Hardasan, ay *narahat – n(a)rahat* ərim Kərimim?”

(“Girov” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 2003)

10-cu qayda. A saiti söz tərkibində qoşa gələrsə, bir uzun a kimi tələffüz edilir. Məsələn, *saat – s[a:]t*, *maaş – m[a:]ş*, *maarif – m[a:]rif*, *camaat – cam[a:]t*, *aybaay – ayb[a:]y*, *anbaan – anb[a:]n*, *qabırğaarası – qabırğ[a:]rası*.

“*Camaat – cam(a)t aybaay – ayb(a)y*, *anbaan – anb(a)n* axtarıb Seyfəddini tapmayıb. Bu qız dəli olub. Ay tapdı ha...”

(“Sağınçı” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfim” kinostudiyası, 1978)

“Dedilər *saat – s(a)t* ikidə *maarif – m(a)rif* şöbəsindən *maaş – m(a)ş* gətirəcəklər. Yalan danışırısan, mundarın biri mundar! Heyvan! Qatil! Bu *saat – s(a)t* quduz it kimi gəbərdəcəyəm.”

(“Girov” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 2003)

11-ci qayda. Söz tərkibində a saitindən sonra yanaşı i saiti gələrsə, tələffüz zamanı bu iki saitin arasına y samiti əlavə edilir. Məsələn, ailə - [ayi]lə, daim - d[ayi]m, dairə - d[ayi]rə, qaib - q[ayi]b, mail - m[ayi]l, naib - n[ayi]b, nail - n[ayi]l, sairə - s[ayi]rə, faiz - f[ayi]z, xain - x[ayi]n, bais - b[ayi]s, vəsait – vəs[ayi]t, ibtidai - ibtid[ayi].

– Deyirsən Əmir Tomar gəlib Petroqraddan.

- Hə, kişi deyir ki, *ailə – (ayi)lə daim – d(ayi)m* nəzarətdə olmalıdır.

- Bura bax, bəsdir, daha yazıl bizim özəyə. Deyir ki, *dairə – d(ayi)rə mail – m(ayi)l* xarakter daşıyır.

- Özək-mözəknən düzələn deyil bu dünya, qardaş. Nikolayı taxtdan saldılar, nə oldu? Özü də o *xain – x(ayi)n* deyir ki, *vəsait – vəs(ayi)t, faiz – f(ayi)z* və *sairə – s(ayi)rə* ilə düzələn deyil bu işlər...”

(“Od arasında vahə” kino-roman, bədii film.”Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

12-ci qayda. Rus dilindən alınma bir qisim sözlərdə vurğulu hecadan əvvəl gələrsə, o saiti a kimi tələffüz edilir. Məsələn, Moskva - M[a:]skva, konsert - k[a:]sert, Tolstoy - T[a:]stoy, Odessa - [A:]dessa, kollektiv - k[a:]llevktiv, komissar - k[a:]missar, komissiya - k[a:]missiya.

“Mən heç nə bilmirəm, mənim taqsırım yoxdur... Balalarımın canı haqqı mənim taqsırım yoxdur. *Komissar – k(a)missar* da bilir ki, *kollektiv – k(a)llevktiv* məni çox istəyir, *komissiya – k(a)missiya* da təsdiq edə bilər.

... Eləmə, ana, *konsert – k(a)nsert* göstərmə! Sən onu öldürsən, onlar da atamı öldürəcəklər... Atma!”

(“Girov” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 2003)

“Əmir Tomar deyir, *Moskva – M(a)skva* şəhərində məxluq qırır bir-birini. Mən hələ *Odessa – (A)dessa*, Omsk şəhərlərini demirəm. Bir elə bu Demikin kazakları, heç gör sən o Bakı *kommuna – k(a)mmuna* dediyin təşkilata baş əyirlər?”

(“Od arasında vahə” kino-roman, bədii film.”Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

13-cü qayda. Söz tərkibində ov birləşməsi gələrsə, v samiti tələffüzdə düşür, o saiti bir qədər uzadılaraq deyilir. Məsələn, qovğa - q[o:]ğa, qovluq - q[o:]luq, dovğa - d[o:]ğa, dovşan - d[o:]şan, lovğa - l[o:]ğa, novruz - n[o:]ruz, oxlov - oxl[o:], ovdan - [o:]dan, ovqat - [o:]qat, murov - mur[o:], cilov - cil[o:], çovdar - ç[o:]dar, çovğun - ç[o:]ğun, çilov - çil[o:], tilov - til[o:], piştov - pişt[o:], plov - pl[o:], sinov - sin[o:], alov - al[o:].

“Dəli sənən ki, səhər-səhər küçənin ortasında ağzını allah yoluna qoymusan, dediyin sözlər üçün beş *qovluq – q(o)luq* bəs etməz.

... Dədəm deyir *lovğa – l(o)ğa* danışmasın. Gəlsin *dovğa – d(o)ğa* qaynatsın, sonra simavarı salsın! *Ovqat – (o)qat* təzələnsin.

... Al, - dedi, - sənə yığmışam bu laləni və *novruz – n(o)ruz* gülünü. Bir *ovdan – (o)dan* tapıb gülləri qoyarsan içərisinə.

... Bu da mən, Seyfəddin. Görürsən, *lovğa – l(o)ğa* deyiləm, tapdım səni.

... Bax, Seyfəddin, *oxlov – oxl(o)* apardım, *çovdar – ç(o)dar* unundan çörək bişirdim!”

(“Sağınçı” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfim” kinostudiyası, 1978)

“- Ana, - deyə böyük qız soruşur:

- Bəs sənə qənd qalmadı?

- İstəmirəm.

- Deyirlər *Çilov – Çil(o)* adasında *çovğun – ç(o)ğun* olacaq.

- Bəs *Murov – Mur(o)* dağında necə?

- Onun ətəyində baş verən *alov – al(o)* hamını sarsıdacaq.”

(“Girov” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 2003)

Sifətin azaltma dərəcəsinə əmələ gətirmək üçün istifadə olunan sov şəkilçisi s [o:] şəklində tələffüz edilir. Məsələn, ağımsov - ağıms[o:], dəlisov - dəlis[o:], acımsov - acıms[o:], uzunsov - uzuns[o:].

“... Deyirsən, gözəlləşmişəm, *ağımsov – ağıms(o)* olmuşam. *Uzunsov – uzuns(o)* qızların ağı...”

- Vallah sənin danışığın *dəlisov – dəlis(o)* adamların danışığına oxşayır.

(“Sağınçı” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfim” kinostudiyası, 1978)

14-cü qayda. Bəzi alınma sözlərdə ö saiti bir qədər uzun tələffüz edilir. Məsələn, mömin - m[ö:]min, mötəbər - m[ö:]təbər, mötərizə - m[ö:]tərizə, möcüzə - m[ö:]cüzə.

“ – Bizim məktəbə getmək vaxtımızdır. Deyirlər bəzi *mömin – m(ö)min* adamlar *möcüə – m(ö)cüə* göstərəcəklər. Bəlkə bu gün getməyəkdir.

... Nə olsun ki, *mötəbər – m(ö)təbər* adamdır, qoy elə orda da otursun, - deyə Sona acıqlı halda dillənir.”

(“Girov” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 2003)

15-ci qayda. Söz tərkibində öv birləşməsi gələrsə, v samiti tələffüzdə düşür, ö saiti bir qədər uzadılaraq deyilir. Məsələn, zövcə - z[ö:]cə, dövrə - d[ö:]rə, mövzu - m[ö:]zu, kövrək - k[ö:]rək, kövkəb - k[ö:]kəb, gövdə - g[ö:]də, gövhər - g[ö:]hər, lövhə - l[ö:]hə, mövsüm - m[ö:]süm, növbə - n[ö:]bə, rövzə - r[ö:]zə, rövşən - r[ö:]şən, tövbə - t[ö:]bə, tövsiyyə - t[ö:]siyyə, cövhər - c[ö:]hər.

“Yenə *mövzu – m(ö)zu* axtarır. Bilmir ki, əlləri hələ də Kerenskinin ətəyindədir, kəsdiqləri başın da sorgusu yox. Ə, *tövbə – t(ö)bə* etmək lazımdır, nə borcumuza kim hökumətlik edəcək. Gövdə - g(ö)də heç ona yaraşmır. Kəsəram o iki əli ki, bir başı dolandırmasın.

... *Növbə – n(ö)bə* ilə neçə dəfədir ki, gizli elçi göndəririlər sənə Bakı komissarların. Faydası nədir? *Tövsiyyə – t(ö)siyyə* ilə olmaz. Qanqadaynan eli ağ günə çıxartmaq olmaz. *Mövsüm – m(ö)süm* gələr görərsən. Əmir Tomar deyir ki...”

(“Od arasında vahə” kino-roman, bədii film.”Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

“Dur, Əjdər, Nikolayın vərəsəsi *dövrə – d(ö)rə* vurub gəldi.

... Xoş gördük ağa nəçənnik, *lövhə – l(ö)hə* yazısına görə bu gün gəlməliydim.”

(Yenə orada)

16-cı qayda. Ərəb və fars mənşəli bəzi sözlərdə u saiti bir qədər uzun tələffüz edilir. Məsələn, busə - b[u:]sə, kuzə - k[u:]zə, guşə - g[u:]şə, munis - m[u:]nis, ruzi - r[u:]zi, ruhi - r[u:]hi, surət - s[u:]rət, huri - h[u:]ri, şuriş - ş[u:]riş.

“Al bu *kuzəni – k(u)zəni* ona apar, - o, başı ilə saray tərəfi göstərir.

- Sən ondan qorxmamalısən. *Surət – s(u)rət* lazım deyil, öz kölgəndən bir tikə kəsib qoyarsan kuzənin – k(u)zənin üstünə.

... Bu *guşə – g(u)şəmunis – m(u)nis* damların *ruzi – r(u)zi* payından xəbər verir, - deyib Sona yolunu davam etdi və: “Yaxşısı budur, sən öz arvadına göz qoy, ay Rövşən...”

(“Girov” tammetrajlı bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 2003)

17-ci qayda. Qapalı saitlər (i, u, ü, ı) vurğulu hecadan əvvəlki hecada, xüsusilə, birinci hecada kar samitlər arasında gəldikdə bir qədər qısa tələffüz edilir. Məsələn *kisə* - *k[i]sə*, *kitab* - *k[i]tab*, *kifir* - *k[i]fir*, *kiçik* - *k[i]çik*, *kişi* - *k[i]şi*, *pişik* - *p[i]şik*, *fışəng* - *f[i]şəng*, *tüfəng* - *t[ü]fəng*, *füsənkər* - *f[ü]snkar*, *xüsusi* - *x[ü]susi*, *sükut* - *s[ü]kut*, *süpürgə* - *s[ü]pürgə*, *süfrə* - *s[ü]frə*, *şükür* - *ş[ü]kür*, *sıfır* - *s[ı]fir*, *sıxıntı* - *s[ı]xıntı*, *sıçrayış* - *s[ı]çrayış*, *fışılı* - *f[ı]şılı*, *tıxac* - *t[ı]xac*, *xışılı* - *x[ı]şılı*, *susmaq* - *s[u]smaq*, *pusqu* - *p[u]squ*, *tuşlamaq* - *t[u]şlamaq*, *tutmaq* - *t[u]tmaq*.

“Əjdər Tomarın yanında çıxıb gülə-gülə deyir:

- *Kişi* – *k(i)şi* *kifir* – *k(i)fir* də olsa kitabla dolu *kiçik* – *k(i)çik* bir *kisə* - *k(i)sə* gətirdi, yasoul Yaşkonu deyirəm...

... *Pişik* – *p(i)şik* kimi dayanıb məni ələ salırsan?

- *Kiçik* – *k(i)çik* xırman Tomar bəyindir. Bu *füsənkər* – *f(ü)snkar* yerdə *fışəng* – *f(i)şəng* də taparsan, *tüfəng* – *t(ü)fəng* də. *Xüsusi* – *x(ü)susi* *sükut* – *s(ü)kut* lazım deyil. *Sıxıntı* – *s(i)xıntı* keçirmək lazım deyil. *Şükür* – *ş(ü)kür* edib *süfrə* - *s(ü)frə* açmaq olar, İvanı, qaçaq Tarıqulunu da qonaq çağırmaq olar.

... Əl çəkin, əşi! – deyib Əjdər *susmaq* – *s(u)smaq* istəməyib dostuna *çımxdı* – *çım(x)ırdı*.

... Yaxşı, İvan, naqqallıq eləmə, qonağını da götür, sürüş burdan. *Pusqu* – *p(u)squ* qur, *tuşlamaq* – *t(u)şlamaq* səndən, *tutmaq* – *t(u)tmaq* məndən.

...Rizvan əmioğlu bircə *sıçrayış* – *s(i)çrayış* etməklə hər şeyə nail oldu.”

(“Od arasında vahə” kino-roman, bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası, 1977)

Bu deyimlər heç də sadəcə kino çəkilişlərində linqvistik aspektin aparıcı mövqeyini xatırlatmaq üçün deyildir, bəlkə linqvistik aspektin aparıcı mövqeyini xatırlatmaq üçün deyildir, bəlkə də əksinə, şifahi ədəbi dilimizin mövcud vəziyyəti və gələcəyi baxımından diqqəti kinonun spesifik üstünlüklərinə, onun səciyyəvi imkan genişliyinə yönəltməkdir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan dili milli dil olmaqla bərabər, habelə bu gün tam iftixarla demək olar ki, azad və müstəqil bir məmləkətin dövlət dilidir. İstiqlalını əldə etmiş Azərbaycan dövləti özünün sosial, mədəni, iqtisadi siyasətini, ideoloji və mənəvi xətt – hərəkətini məhz bu dil vasitəsilə gerçəkləşdirir və bəyan edir. Tarixi təcrübə göstərir ki, güclü xalq və güclü dövlət anlayışı həmişə güclü və qüdrətli dil anlayışı ilə sıx bağlı olmuşdur. Bu mənada A.Qurbanov çox haqlı olaraq yazır:

“Milli dil siyasəti bu və ya başqa dövlətin milli dil siyasətinin vəhdət yaradan hissəsidir. Buna görə də eyni dil siyasətinin həyata keçirilməsi – cəmiyyətə dillə təsir edilməsi dövlət əhəmiyyəti kəsb edir.” [1, 225]

Kino dilinin öyrənilməsinə, araşdırılmasına, tədqiqinə ehtiyacı zəruri edən səbəblərdən biri də müasir mərhələdə məhz budur: cəmiyyətə sosial – mənəvi baxımdan təsir göstərməkdə dil faktorunun, ictimai şüurun formalaşmasında, xalqın estetik və intellektual imkanlarının genişlənməsində, milli-bəşəri dəyərlərin kütləvi şəkildə mənimsənilməsində dil aspektinin inkaredilməz üstünlükləridir.

Dilimizin öz daxili, təbii müqavimətinə baxmayaraq, bir tərəfdən onun fonetik – qrafik sistemində yerli-yersiz təftişlər aparmağa, digər tərəfdən lüğət tərkibində yersiz sözlərin işlənilməsinə, başqa bir yəndən isə qrammatik quruluşuna büsbütün yabançı olan morfem və sintaqmların (söz birləşmələri və cümlə tərkibləri) daxil olmasına şərait yaradırdı.

“Ədəbi dilimizin istər şifahi, istərsə də yazılı qolunda zaman-zaman müşahidə olunan belə qüsurlu təmayül isə nəticə etibarilə, onun emosional-ekspressiv təsir gücünün zəifləməsi, məntiqi və üslubi bütövlüyünün və tamlığının zədələnməsi üçün də zəmin yaratmış olurdu.” [2, 50] Hakim millətə xidmət edən şovinist əhvali-ruhiyyəli sovet ideologiyasının milli dilimizi taqətdən salmağı hədəf götürən bu məkrli siyasəti, təəssüf ki, Azərbaycan kinosundan da yan keçməmiş, onun dil palitrasına təsir etmişdir.

Bu mənada tam əsasla, demək olar ki, elə indinin özündə də kino dilində sıx-sıx rastlaşdığımız təhkiyə solğunluğu, hərarətsiz rəsmiyyətçilik, söz-fikir dissonansları, üslub yeknəsəqliyi, aktyor nitqində emosiya qıtlığı, şirəsi tükənmiş basmaqəlib cümlələrə meyl, sadəcə və yalnız qeyri-peşəkarlığın ifadəsi deyil, dövlət və rejim səviyyəsindən müxtəlif siyasi və ideoloji fəndlər və təxribatlar yolu ilə dilimizin demokratizmini və xəlqiliyini öldürmək səyinin təzahürüdür.

Ümumi nəticələrə görə, müşahidələr göstərir ki, məqalə daxilində sadalanan qaydaların hər biri vahid şifahi ədəbi dilimizə istinad etsə də, onun materialından hər biri öz janr xüsusiyyətinə və auditoriya gerçəkliyinə görə bəhrələnir. Daha doğrusu, bəhrələnməlidir. Çünki həmin material, başqa sözlə desək, şifahi ədəbi dil sisteminin hərəkətə gətirilən müəyyən bir kütləsi həmişə və bir qayda olaraq zəif və melodik, fonetik sistemə, zəngin lüğət tərkibinə, çevik və tutumlu qrammatik quruluşa, üslubi rəngarəngliyə arxalanır və istinad edir. Məsələ peşəkarlığın səviyyəsində və istedadın dərəcəsidir.

Müasir kinoda nədən danışmaq sualı peşəkar üçün doğurdan da bir problemdir, necə danışmaq sualı isə ikiqat problemdir. Həm də yalnız ona görə yox ki, nədən danışmağın taleyi çox zaman və adətən necə danışmaqdan asılı olur, həm də ona görə ki, məhz bu sonuncu məqam bir qayda olaraq aktyor intellektinin, aktyor vətəndaşlığının və aktyor mədəniyyətinin sınaq meydanına çevrilir.

Ədəbiyyat

1. Qurbanov Afat. Ümumi dilçilik. Bakı, “Maarif”, səh. 225.
2. Axundov Ağamusa. Dil və mədəniyyət. Yazıçı. Bakı, 1992. səh. 50.

Filmlər

1. “Od arasında vahə” kino-roman, 1977.
2. “Sağınçı” tammetrajlı bədii film, 1978.
3. “Girov” tammetrajlı bədii film, 2003.

Физули Мустафаев

Некоторые суждения о произношении гласных в языке кино

Резюме

Кино как и средства массовой информации играют важную роль в обрешении высоких ценностей. В статье говорится о языке кино и устном литературном языке, а также об уровне профессионализма киноактёра во владении литературным языком. Автор указывает на ряд причин обуславливающих близость языка кино с разговорной речью.

Главная причина его природный колорит, сохранение первичной стихии представление привитое богатым народным духом.

В статье говорится также о народности как характерном признаке языка кино.

В ряде разделов говорится о тенденции упрощения примитивизации языка кино, засорении его арготизмами и жаргонизмами.

Вызывают интерес примеры из азербайджанских кинофильмов, приведенные на различных страницах.

Fizuli Mustafayev

Some ideas about pronunciation of sonants in the cinema language

Summary

Together with mass media the film has very important role in protecting our national mental values. In the presented article the film language, oral literary language and the professionalism of the film actor in the pronunciation of oral literary language are analyzed. While speaking the film language being closer to the spoken language several reasons are shown: The basic reason is to protect the natural colour, initial curiosity and national character of the language. Furthermore, it is emphasized that the national character of language is very important characteristic feature of the film language.

In several parts of the paper it is spoken about popularizing of the film language and the author criticizes active usage of slangs, vulgar words and jargons in the film language. Samples from different Azerbaijan films in several parts of the paper arouse great interest.